

KÜLTÜR- MEDENİYET İKİLEMİ ÜZERİNDEN HALİDE EDİP'İN DÜŞÜNÇESİNDE MUHAFAZAKÂRLIK

*Mehtap TANAR**

ÖZET

Türk Muhafazakâr düşüncesi, 18. Yüzyıldan itibaren yüzünü Batı'ya çevrilmiş olan Türk toplumunda sosyo- kültürel bir değişim yaşanmaya başladığında kendisini göstermiştir. Cumhuriyet devrimleri ile birlikte somutlaşan muhafazakâr tepkiler, kültür- medeniyet ayrımı üzerinden şekillenmiştir. Yakın dönem Türk siyasal düşüncesinde önemli bir yeri olan Halide Edip'in yaptığı çalışmalar da kültür- medeniyet ikilemi ekseninde olmuştur. Batılı tarzda aldığı eğitim ve yetiştiği geleneksel Osmanlı ailesinin Halide Edip'in düşüncesindeki ikiliğin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca yakın arkadaşı Ziya Gökalp'in bu konudaki düşünceleri de Halide Edip'i oldukça etkilemiştir. Halide Edip, yazdığı romanlar ya da yaptığı diğer çalışmalarda, bir taraftan bilimsel yönden modernleşmeyi savunurken, sosyo- kültürel

* Doktora Öğrencisi., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

özün muhafaza edilmesi gerektiğini belirtir. Dolayısıyla Türk Muhafazakâr düşüncesinin, kültür ve medeniyet ikiliği üzerinden şekillenen yönü, Halide Edip'in çalışmalarının ışığında kolaylıkla analiz edilebilir. Buna ilaveten, böyle bir analiz, Türk siyasi düşüncesinde tam olarak bir yere konumlandırılmayan Halide Edip'in, Batıcı /Muhafazakâr tarafı da bu şekilde açık bir biçimde görmemize olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip, Muhafazakârlık, Batıcılık, Kültür- Medeniyet Ayrımı

GİRİŞ

*B*aşlangıcı Osmanlı'nın son dönemlerine rastlamakla beraber esaslı değişimleri Cumhuriyet döneminde yaşayan Türkiye toplumunda, değişim sosyo- kültürel alana değdiği anda muhafazakâr yaklaşımların kendini göstermesi gecikmemiştir. Ancak bağınaz buldukları herhangi bir kurumsal yapının modernleşmesi; değişmesi konusunda hemen hemen hem fikir olan muhafazakârların, sadece kültürel, geleneksel yapıda meydana gelen köklü değişiklikler hususunda takındıkları karşıt tutum Batı'daki muhafazakâr düşünürlerin tutumları karşısında oldukça yumuşak ve sınırlı kalmaktadır. Bu naif muhafazakâr tutumun; teknolojik olarak Batılılaşırken yani değişirken, kültürel olarak geleneği koruyan hatta otantik öze dönmeyi savunan düşüncenin en somut yansımalarının izini tanınmış bir roman yazarı, akademisyen, gazeteci ve çevirmen olmasının yanı sıra Türk düşünce dünyasında oldukça önemli bir yere sahip olan Halide Edip Adıvar'ın gerek siyasi tahlillerinde, gerekse edebi çalışmalarında takip etmek mümkündür.

1882 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Halide Edip, Padişah II. Abdülhamid'in hazine katibi olan Mehmet Edip Bey'in kızıdır. Küçük yaşta annesini kaybeden Halide Edip'in çocukluğu Osmanlı- İslam kültürünü yoğun bir biçimde içinde barındıran anneannesi ve Anglo- Sakson terbiyesi konusunda ısrarcı olan babasının etkisinde; iki farklı kültürel yapıyı bir arada tutmaya çalışarak geçmiştir. Kur'an ve Arapça dersi aldığı gibi Üsküdar Amerikan Koleji'nde de Hristiyan mürebbiyelerden eğitim alan Halide Edip, ünlü pozitivist düşünür Rıza Tevfik'ten felsefe ve edebiyat dersleri almış, daha sonra eşi olacak Salih Zeki ile matematik çalışmıştır. Salih Zeki ile evliliği ile Jön Türk çevresinin içine giren Halide Edip, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren siyasi yazılar kaleme

almaya başlamıştır. Sorunlu bir evlilik döneminin ardından Salih Zeki'den ayrılan Halide Edip, bu dönemde çıkan Balkan Savaşları'nda cephe gerisi desteğinde aktif olarak bulunmuştur. Yine aynı dönemde Türk Ocağı çevresi ile ilişkileri artan Halide Edip'in sonraki hayatında da düşüncesini oldukça etkileyecek Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura ile dostluğu bu zamana rastlar. 1917 yılında Doktor Adnan Adıvar'la evlenen Halide Edip, I. Dünya Savaşı'nın ardından verilen Kurtuluş Savaşı'nda cephede, Mustafa Kemal'in yanında, bizzatihi bir ordu mensubu olarak görev almıştır. Sonrasında kurulan yeni Cumhuriyet'te fikir ayrılıklarına düştüğü kurucu ekibin karşısına geçmek yerine yurtdışına çıkmış, 1939'da döndüğü Türkiye'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı Bölümü'nün başına geçmiş ve 1950'de Demokrat Parti'den milletvekili olmuştur. 1954 yılında kendi isteği ile siyaseti bırakan Halide Edip, 1964 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.¹

Dönüm noktaları ile vermeye çalıştığımız biyografisinden de anlaşılacağı gibi Halide Edip'in, gerek birebir şahit olduğu ve aktif bir biçimde rol aldığı değişim dönemi, arkadaşları, ailesi ve aldığı eğitimler Türk muhafazakâr aydınının değişim ve geleneği koruma arasındaki gelgitlerini görme açısından oldukça önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmada da öncelikle muhafazakâr düşüncenin Türkiye'de ortaya çıkışı üzerinde kısaca durulduktan sonra, Halide Edip'in gerek edebi çalışmaları, gerek makaleleri gerekse gazete yazıları üzerinden düşüncesindeki muhafazakâr nüveler analiz edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken, Halide Edip'in muhafazakâr tutumundaki vurgu noktalarının değişimini daha açık görebilmek adına çalışmaların yayım tarihlerine göre kronolojik bir sıralama tercih edilecektir.

Değişim ve Devamlılık Arasında Türk Muhafazakâr Düşüncesi

Muhafazakârlık üzerine yapılacak bir çalışmada karşılaşılabileceğimiz en temel sorun kavramın sınırlarının çizilmesindeki zorluktur. Öyle ki kendilerini "muhafazakâr" olarak tanımlayan düşünürler ve siyasal oluşumlar olmasına rağmen, onların da kim oldukları, neyi nasıl muhafaza etmek iste-

¹ Gökhan Çetinsaya, "Halide Edip Adıvar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, 4.bs., ed.Tanıl Bora, Murat Gültekin, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.88; ayrıca Halide Edip Adıvar'ın tüm yaşam öyküsü için bakınız: Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, 7.bs., İstanbul: Atlas Kitabevi, İpek Çalışlar, *Halide Edip: Biyografisine Sığmayan Kadın*, 2.bs, İstanbul: Everest Yayınları, 2011

dikleri, benzerlik ve farklılıkları konusunda da bir şeyler söyleyebilmek için muhafazakârlığın genel geçer bir tanımı ya da formülü bulunmamaktadır.²Bu durumun temelinde muhafazakârlığın, bir yüzü sağa bir yüzü de sola bakan Roma tanrısı Janus gibi “iki yüzlü”oluşu, bir tarafının geçmişe bir tarafının ise geleceğe bakması yatmaktadır. Muhafazakârlık, geleneğin devamlılığından yana olmakla beraber hayat şartlarının getirdiği değişim ihtiyacına da sırtını çevirmez. Diğer taraftan söz konusu değişimci yönünü ifade etmekte çoğu zaman yetersiz kalışı, muhafazakârlığın bu yönünün görülmesini engellemektedir. İşte bu nedenler ötürü muhafazakârlığın genel geçer bir tanımını yapmak mümkün olmamaktadır.

Muhafazakârlığı anlamak için öncelikle, onun modern bir duyuş/ düşünüş biçimi olduğunu belirtmek gerekir. Muhafazakârlık kapitalist modernleşme sürecinin çözdüğü siyasal, kültürel ve sosyal yapılar ve o yapılaraya yüklenen değerlerin sürekliliği adına verilen reaksiyonel bir tepkidir. Ancak belirtmek gerekir ki bu tepki yeni olanın reddiyesi olarak düşünülmemelidir. Zira muhafazakârlık geleneksel, eski, kutsal olanın devamlılığını modern koşullara uyarlama özelliğine sahiptir.³ Bu anlamda sanıldığı gibi aksine gerici değil, değişime ve gelişmeye açık bir düşüncedir. Esasen bu durum muhafazakârlığın reaksiyon gösterdiği modernleşme sürecinin tek seferlik olmayışı ve değişerek ilerleyen bir süreç olmasından kaynaklanır.⁴

Muhafazakâr düşünce her toplumun kendi dinamikleri içinde şekillenir. Zira muhafaza edilecek değerlerin ortaya çıkış süreci ya da bizatihi varlığı, o topluma özgü değişimlerle ilişkilidir. Batı dışındaki muhafazakâr düşünce, modernleşme süreçlerinin ya da Batı uygarlığının karşısında, otantik bir öze dönüş mottosu edinerek şekillenmiştir. Modernlik olgusu ilk olarak Batı’da kendini gösterdiği için modernleşme de Batı dışı toplumlarda Batılılaşma ile eş anlamlı olarak ele alınmıştır. Modern olan Batı’dır ve modern olabilmek için Batılılaşmak gerekir. Modernlik, Batılı toplumların kültür bilim ve uygulamaları ile şekillendirirken bunun dışında kalanlar ise modernliğin tarih yazımında zayıf ve kenarda kalmış olanlardır. İşte bu “zayıf tarihsellik” du-

² Erol Göka, F. Sevinç Göral, Çetin Güney, “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 302

³ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali, Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, 7. bs., İstanbul: Birikim Yayınları, 2012, s. 54

⁴ Bora, *a.g.e.*, s.56

rumu Batılı olmayan toplumların, modernite ile aralarında tahsis ettikleri yaralı ama bağımlı olan ilişki türüdür.⁵ Dolayısıyla Batı dışı toplumlar, kendi kültür ve tarihlerine ait nüveleri arkalarında bırakarak ilerleyebileceklerine, bir başka ifadeyle modernleşebileceklerine inanmışlardır. İşte bu yönünü Batıya çevirmiş modernleşmeci hareket, geçmişle bağı koparmaya yönelik devrimci ve ilerlemeci değişim anlayışının ürünüdür. Bu anlayış, tarihselliği zayıf olan toplumların, geçmişlerinden tamamen koparak yeniyi yakalamak arzusunu ifade eder.⁶ İşte muhafazakâr tepki de bu noktada devreye girer. Otantik özünü koruma güdüsü ile kendini gösteren muhafazakâr düşünce, bunu modernleşmenin kaynaklarını kullanarak yani geleceği modernliğe uydurarak yapar. Diğer Batı dışı toplumlarda olduğu gibi muhafazakârlığın modernleşme ile olan bu ikircikli ilişkisi Türkiye'deki muhafazakâr düşüncenin gelişiminde de belirgin bir biçimde kendini gösterir. Zira Türk modernleşmesi de muhafazakâr bir duruş eşliğinde gelişmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Cumhuriyet'in ilanından önce yapılmaya çalışılan bir takım restorasyon çabalarına karşı gösterilen şiddetli muhalefeti, muhafazakarlıktan ziyade "gericilik" olarak ele almak gerekir. Zira muhafazakârlık, eskinin geri getirilmesinden daha çok yeninin oluşturulmasında geleneksel düşüncenin temel alınmasını hedefler.⁷ Dolayısıyla Türkiye'deki muhafazakâr düşüncenin ortaya çıkışını da cumhuriyet devrimleriyle eş zamanlı tutmak yanlış olmayacaktır. Zira genç cumhuriyetin sosyopolitik uygulamalarını belirleyen "Altı Ok"un temel harcı modernleşme ile eş anlamlı ele alınan Batılılaşma olduğu gibi, Altı Oktan biri de İnkılâpçılıktır. Cumhuriyet sadece "yeni"yi kurmayı değil, işe yaramaz olarak görülen eskiyi de büsbütün ortadan kaldırmayı hedefler. Bu nedenle muhafazakâr tepkinin belirgin olarak kendini göstermesi Cumhuriyet inkılâplarına paralel bir zamanda olmuştur.

Türkiye'deki muhafazakâr düşünce ele alınırken belirtilmesi gereken bir önemli husus da, muhafazakâr tepkinin siyasal değil kültürel alanda ortaya çıktığıdır. Türk muhafazakârlığı, kültürel bir kökten değişim olmadığı sürece yeniliklere sırtını çevirmez. Bu durum, muhafazakâr dü-

⁵ Nilüfer Göle, "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine" , *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik*, C.3, 4. bs., ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İstanbul, İletişim Yayınları, Aralık 2007, s. 61

⁶ Göle, *a.g.m.*, s.62

⁷ Sinan Yıldırım, "Muhafazakârlık, Türk Muhafazakârlığı ve Peyami Safa Üzerine", *Journal of Historical Studies*, S.1, 2003, s.10

şüncenin, bir bakıma Kemalizm'le çatışmaktan kaçınması ile de açıklanabilir. Ancak böylelikle meşruiyetini sağlayan muhafazakâr düşünce, Batılılaşma yolunda yapılan yeniliklerin büsbütün karşısında durmalarına karşılık keskin kültürel değişimlere karşı bir tepki geliştirmiştir. Kültürel anlamda verilen tepkilerde ise dini nüveler, net bir biçimde kendini göstermez. Öyle ki Osmanlı geçmişi ve İslamiyet'in bir olarak algılandığı ve İslam-Osmanlı geçmişinin köklerinin kazınmaya çalışıldığı bu değişim döneminde İslami muhafazakârlık bir yana bırakılarak Orta Asya'ya kadar uzanan otantik köklere, daha ananeci bir tavırla yaklaşılır.

Buraya kadar en genel hatları ile değindiğimiz Türk muhafazakâr düşüncesinin yansımaları, Halide Edip'in çalışmalarında da somut bir biçimde kendisini gösterir. Zira Türk muhafazakâr düşüncesinin tartışma alanını çizen Doğu- Batı çatışması ve kültürel varlığın muhafazası konusu, Halide Edip'in de çalışmalarının temel eksenini oluşturmaktadır.

Halide Edip'in Çalışmalarında Muhafazakârlık

Halide Edip, 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanına kadar çeşitli dergilerde edebi yazılar yayımlatmış ya da çeviriler yapmış olmakla beraber asıl çalışmalarını bu dönemden sonra vermiştir. 1908'in estirdiği özgürlük rüzgârları Halide Edip'in yazılarında da etkisini göstermiş; kadın hakları ve eğitimi üzerine yazılar kaleme almıştır. Çökmekte olan bir İmparatorluğun kurtuluşunun Batılılaşmada görülmesi ile sosyo- kültürel alana da sıçrayan değişimde Halide Edip, kadınların eğitimi ya da kamusal alanda görünürlük hakları elde etmelerine ilişkin yaptığı analizlerde aile ve gelecek vurgusu ön planda tutarak, kadınlara bu değişim döneminde yozlaşmayı engelleyecek, geleneğin "taşıyıcısı" görevini vermiştir.

Halide Edip'e göre artık kadınlar evde süs objesi gibi bekletilecek durumu geçmiştir. Onların da kamusal hayata katılmaları ve eğitim almaları gerekmektedir. Halide Edip, eğitim konusunda Anglo- Sakson'ları örnek göstermekte ve Osmanlı'da da İngiliz tarzı kız mekteplerinin açılmasını yazılarında sıklıkla önermektedir. Belirtmek gerekir ki Halide Edip bu önerileri yaparken, Türk kadınının İngiliz kadınları ile aynı sosyo-kültürel özellikleri taşımadığının farkındadır. Bu nedenle kadınların eğitimlerini kendi kültürel özelliklerini koruyarak alabileceklerini; örne-

ğın, tesettürlü olmalarının eğitimlerine engel olmayacağını üzerinde durarak belirtmiştir.⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Halide Edip'in kadınların eğitimine verdiği önem büyük oranda aile ve özellikle de anne olmak ile ilgilidir. Zira Halide Edip'e göre, "*Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder.*" Bu slogan başlığıyla yayımlanan makalesinde, Halide Edip, Türk kadınının bunu yapabilecek durumda olmadığını belirtir. Öyle ki Halide Edip, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki, özellikle 19. yüzyılın sonunda gerçekleştirilen Batılılaşma hareketlerini, şekilci çabalar olarak değerlendirmektedir. Avrupalılar nasıl, eğitim ile yükseldilerse Osmanlı Devleti'nde de bu konuda atılacak adımlar büyük önem taşımaktadır. Ancak Halide Edip, bu adımların da ötesinde kadınların eğitilmesinin bir adım daha önde tutulmasını savunmaktadır. Bu savununun esaslı nedeni, açılan Batı tarzı okullarda eğitim alan erkeklerin, terbiye ve ahlak yönünden eksik kalmaları ve bu eksikliği giderecek olanın evde, anne tarafından verilecek eğitim olmasıdır. Ancak iyi bir eğitimden geçmemiş ya da gösteriş için yapılmış "*sathi*" eğitime sahip, bilimden anladığı sadece edebiyat ve dil bilmek olan, modernliği sadece iyi giyimi ile sınırlı aneler, çocuklarına bu terbiyeyi veremezler.⁹

Halide Edip'e göre Türk kadını, paşa babalarının bir parça da kendi göz zevkleri için getirdikleri "ahlaksız" mürebbiyeler yerine, ciddi İngiliz ya da Anglo- Sakson mürebbiyelerle eğitim almalı, kadınlar için açılan okullar bir askeri okul gibi disiplinli ve zorlayıcı olmalıdır. Böylelikle Türk kadını; "...*sahih, metin ve çalışkan...*" olacak ve dolayısıyla; "*sahih, metin, çalışkan ve istidad-ı ırsî ile doğmuş...*" çocuklara sahip olacaklardır. Diğer taraftan Halide Edip, kadınların matematik ve fen alanlarında da "*âlim*" olmasalar bile eğitim almalarını savunur. Zira bu dersleri aldığında kadınların beyni, "*tahayyül, muhakeme ve hakikat*"e ulaşır ve bu durum da evlerinde eşlerine etkileri ve çocuklarına verecekleri terbiyeye yansır. Halide Edip, Anglo- Sakson kadınlarının bu şekilde yetiştiğini ve bununla birlikte "kadınlık vazifelerini"ni de yerine getirdiklerini belirtir. Bu kadınların evlerini, sakın, güzel ve temiz bir yuva olarak tasvir eder.

⁸ Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 5. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.192

⁹ Halide Edib, "*Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder*", *Tanin*, nu.23, 24 Temmuz 1324 [6 Ağustos 1908]

Görüldüğü gibi Halide Edip, kadınların erkeklerle eşit eğitimi almasını, terbiye ve geleneğin aktarıcısı ideal anneyi yaratmak için savunmaktadır. Halide Edip'in, aile kurumunun devamlılığı ve terbiye, ahlak gibi toplumsal değerler üzerindeki vurgusu geleneksel olgular üzerindeki muhafazakâr tavrını ortaya koysa da klasik muhafazakâr düşünceye göre hiyerarşik bir varlık sisteminin olduğu dünyada, toplumsal ya da bireysel eşitlikten söz edilemez.¹⁰ Dolayısıyla eğitimde ya da daha genel olarak kamusal alandaki bir eşitlik isteği, büsbütün yenilikçi bir tavrıdır. İşte tam da bu durum, muhafazakâr düşüncedeki, bir yanıla yenilikçi, bir yanıla geçmişten gelen birikimlerle oluşan geleneği muhafaza eden paradoksun tipik bir örneğidir.

Halide Edip, romanlarında mutlaka, idealindeki Türk kadın profilini yarattığı bir karaktere yer verir. Bu karakter kimi zaman *Yeni Turan*'daki Kaya gibi romanın ana karakteri olabildiği gibi kimi zaman da *Akile Hanım Sokağı*'ndaki yan karakterlerde kendini gösterir. 1910 yılında yayımlanan *Seviye Talip* isimli romanında ise söz konusu ideal kadının yaratılış sürecine birebir şahit oluruz. Romanda, Avrupalı bir eğitim almış olan Fahir, muhafazakâr bir kadın olan eşi Macide'yi kıyafetlerinden başlayarak değiştirir. Zira Fahir'e göre "eğitilmiş" gençler öncelikle yakınlarının üzerinde etkili olmalıydılar. Özellikle milletin devamlılığı için elzem olan kadınların eğitimi, kız mekteplerinin faaliyete geçmesine kadar, bu gençlerin yardımı ile olacaktır. Esasen Fahir'in bu düşünceleri, Halide Edip'in kadınların eğitimi konusundaki fikirleri ile birebir örtüşmektedir. Yine Halide Edip'in Fahir'in ağzından dökülen şu sözleri oldukça önemlidir: "...milletimizin malul olduğu azaplı hastalık eski ile yenin mücadelesi... Eskiye hürmetkâr bir vaazla gömmeye çalışırken, yeni bütün fezailini ve taklitten uzak ciddiyetini ve önemini göstermelidir."¹¹ Ancak Halide Edip'in, eskiyi gömmekten kastının büsbütün geçmişi yok saymak anlamına gelmediğini belirtmek gerekir. Zira burada gömülmesi gereken köhneleşmiş kurumlar ve değerlerdir. Nitekim Fahir de konuşmasını Batı'nın ilerlemesini kabul etmiş, medeni ancak ırkına ve geçmişinden gelen değerlerine sadık "Yeni Türkler" olacaklarını belirterek noktalar.

¹⁰ Zeynep Güler, "Muhafazakârlık", 19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, ed. H. Birsen Örs, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2007, s.135

¹¹ Halide Edib, *Seviye Talip*, 2.bs., İstanbul: Orhaniye Matbaası,1342 [1924], s.42

Halide Edip, Balkan Savaşları'nın hemen öncesinde Türk Ocağı çevresine girmiştir. Bu dönemde, gayrimüslim tebaayı içeren bir Osmanlıcılık düşüncesinin gerçekçiliğini yitirmesi Halide Edip'in düşüncesinde de milliyetçi öğelerin belirginleşmesini sağlamıştır. ¹²Bu dönemde Türkçü düşünürler Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp ile fikir alışverişinin arttığını yazdığı yazılar ve edebi çalışmalardaki yoğun milliyetçi tutumdan çıkarmak güç değildir. Türk Ocağı çevresinin Halide Edip'in düşünce dünyasındaki etkisinin en somut örneği ise *Tanın'*de fasiküller halinde yayımlanan ve sonrasında kitap olarak da basılan *Yeni Turan'*dır.¹³ *Yeni Turan'*da bir ütopya yaratan Halide Edip, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk hâkimiyetine dayalı yeni bir yönetimden bahseder. Halide Edip, *Yeni Turan'*da yarattığı yeni düzenin merkezine ise Kaya isimli kadın karakter vardır. Vatani için kendini her şekilde feda eden, erkeğin destekçisi, tüm bunların yanında sadık bir eş ve iyi bir anne olan ideal kadındır Kaya. Buna karşılık Halide Edip, romanda süs, israf ve gösterişe kaçan kadınları da şiddetle tenkit etmiştir.

Ziya Gökalp etkisi Halide Edip'in sadece düşüncesindeki Türkçü eğilimde değil, aynı zamanda onun muhafazakâr tavrını da belirleyen medeniyet- kültür ayrımında da kendisini gösterir. Ziya Gökalp'e göre her şeyi Batı'da görmek yanlıştır, çünkü bu durum kişiliğin yok olmasına neden olur. Diğer taraftan milli şuurun kendi içine kapanması da medeniyet ile bağların kesilmesine sebep olur. Böylelikle Gökalp, bir kültür-medeniyet ikiliği yaratır.¹⁴ Medeniyet, herkesin kolayca paylaştığı bilimsel düşünce, yapıt ve değerlerden oluştuğu için ortak olarak paylaşılabilir. Buna karşın kültür tabii ve millidir; her milletin maddi ve ruhsal özelliklerine göre farklılaşır, dolayısıyla ne paylaşılabilir ne de başka bir kültürle değiştirilebilir.¹⁵ Gökalp, Arap, İran ve Bizans etkisindeki Osmanlı değil, kökeni Orta Asya'ya ulaşan Türk kültürünün öne çıkarılması ve muhafaza edilmesini ve Batı medeniyetinin de bu kültürün içinde özüm-

¹² İnci Enginün, *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007, s.372

¹³ Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, 5.bs, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1967

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 9. bs., Ülken Yayınları, İstanbul, 2010, s.326

¹⁵ Kemal H. Karpat, "*Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet- Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler*", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 8. bs., Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 330

senerek devşirilmesi gerektiğini savunur.¹⁶ Halide Edip de benzer bir biçimde kültürel değerlerin muhafaza edilmesi şartıyla Batılılaşmayı savunmuştur. Ancak Halide Edip daha önce de belirttiğimiz gibi şekilci bir Batılılaşma ve bunun beraberinde gelen yozlaşmayı sıklıkla eleştirmektedir. 1918'de yayımlanan *Mev'ud Hüküm*¹⁷ isimli romanında da bu konuyu işler. Romanda "alafrangalık" hevesindeki insanların nasıl içki düşkünü olup yok oluşa sürüklendiklerini vurgular. Zira Halide Edip için Batılılaşmak kadar kültürel değerlerin muhafaza edilmesi de önemlidir. Başka türlü sü taklitçilikten öteye gitmez ve bu durumun sonu da tıpkı romandaki gibi bir mahvoluştur.

I. Dünya Savaşı ve akabinde Kurtuluş Savaşı sürecinde aktif rol alan Halide Edip, edebi çalışmalarına da devam etmiştir. Bu dönemde ikinci evliliğini doktor olan Adnan (Adıvar) Bey ile yapan Halide Edip, *Ateşten Gömlek* isimli romanını da onbaşı rütbesi ile bizatihi içinde bulunduğu savaşın etkileri ile kaleme almıştır. Halide Edip'in yarattığı kadın karakterler içinde, *Ateşten Gömlek*'teki, savaşta eşini ve oğlunu yitirmiş ve cephede hemşirelik yapan Ayşe karakteri de vatanperver ideal kadın için önemli bir prototiptir.¹⁸ Cumhuriyet'in ilanı ile beraber Halide Edip'in kadınlara yüklediği anlama eklemeler yapar. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi Cumhuriyetin ilanı ile beraber Osmanlı'da yaşanan Batılılaşma çabaları çok keskin bir hal almış, yapılan yenilikler büsbütün eskiyi yıkmaya, Osmanlı geçmişini silmeye yönelik olmuştur. Zira Cumhuriyetin ilanı ile beraber Kemalist yönetimin ideal vatandaşının sadakatinin kökeni, yerleşik kültürel kökleri değil, Cumhuriyet rejimidir.¹⁹ Dolayısıyla rejimin inkılâplarına yönelik muhafazakâr tepkiler bu dönemde somutlaşmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, Türk muhafazakârlığı siyasal kurumlara yönelik bir içeriğe sahip değildir; tamamen sosyo-kültürel bir reaksiyondur. Buna karşın, muhafazakâr olarak adlandırabileceğimiz düşünürler, siyasal olarak da muhalif kanatta görülmüş, hâkim sosyo- kültürel çevreden tasfiye edilmişlerdir. Halide Edip'in de yurt dışına gitmesi bu döneme rastlar. Ancak Halide Edip'in rejime karşı

¹⁶ Ülken, *a.g.e.*, s. 327

¹⁷ Halide Edib Adıvar, *Mev'ud Hüküm*, 2. bs. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1968

¹⁸ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 25.bs., İstanbul: Can Yayınları, 2013

¹⁹ Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık*, 3.bs., Cilt 5, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.539

tepkisi, muhafazakârlıktan öte, şahsi kırgınlıklarla alakalıdır. İnşa edilen yeni ülkenin harcında beraber olmalarına karşılık, sonraki adımlarda Mustafa Kemal'in tek adam olarak hareket etmesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalif olarak ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi, Şeyh Sait İsyanı ve bu dönemde Mustafa Kemal'e suikast girişiminde üstü kapalı bir biçimde sorumlu tutulması, Halide Edip'in küskünlüğünün ve yurtdışına gidişinin – hatta başka bir ifadeyle sürgününün- asıl nedenleridir. Nitekim Halide Edip de Kemalist rejimin Batılılaşma projesinden çok farklı bir düşünceye sahip olmamıştır. Öyle ki yeni rejimin sosyo- kültürel temeldeki modernleşme çizgisi Ziya Gökalp'in hars- medeniyet ayrımı üzerinde gelişmiştir ve daha önce de belirtildiği gibi Halide Edip'in Batılılaşmaya yönelik tutumu ve muhafazakâr tepkisinin düşünsel alt yapısında Gökalp etkisi belirgin bir rol oynar. Dolayısıyla Halide Edip'in muhalifliğinin muhafazakâr tutumundan ziyade siyasi tavır ve beklentilerinden kaynaklandığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Halide Edip'in Cumhuriyetin ilanından sonra verdiği eserler ya da yaptığı çalışmalarda geleneksel ve milli ruhun muhafazasına yönelik tavrı daha belirgin bir hal alır. Zira hızlı ve keskin kararlarla gerçekleştirilen modernleşmenin etkisi ile görünüşteki “modern”lerin sayısı da artmıştır. Halide Edip, 1936 yılında önce *Soytarı ve Kızı (Clown and his Daughter)* ismiyle yayımlanan ve aynı yıl Türkiye’de de *Sinekli Bakkal* olarak yayımladığı kitabındaki Doğu ve Batı'nın birbirini reddeden kavramlar yerine bunların belirli noktalarda birleşebileceği üzerinde durur.²⁰ Romandaki Rabia karakteri, Halide Edip'in yarattığı ideal karakterlerden biridir, Rabia, son derece muhafazakâr bir adam olan dedesi ve annesi tarafından yabancı etkilerden uzak bir çevrede büyütülmüştür. Küçük yaşında hafızlık eğitimi alan Rabia, dini musiki konusunda da dikkate değer bir yeteneğe sahiptir. Rabia Batılılaşan “alafranga” dünya ile karşılaştığında bu dünyaya ayak uydurmayı başardığı gibi yetiştirilişinden kaynaklanan geleneksel ve dini kimliğini, ciddiyetini kaybetmez.²¹ Bu noktada Halide Edip'in muhafazakâr duruşundaki din öğesine değinmek faydalı olacaktır. Halide Edip, yaşam hikâyesini ele aldığı *Mor Salkımlı Ev* isimli otobiyografik çalışmasında, dinin korkutucu bir biçimde anlatılmasına karşılık, anneannesi ile gerçekleştirdiği Eyüp Sultan

²⁰ Abdülkadir Hayber, *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, Ankara: Kurgan Yayınları, 2011, s.109

²¹ Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 13.bs, İstanbul: Can Yayınları, 2013

ziyaretlerinde huzur bulduğunu belirtir.²² Bir başka ifadeyle Halide Edip için Tanrı inancı ve din, aşkın bir duygudur. Tasavvuf konusuyla da ilgilenen Halide Edip'in kariyerinin ilk yıllarında kaleme aldığı *Handan*²³ isimli romanında da benzer duygularını, Handan karakterinin ağzından dile getirir. *Handan*, romandaki bir diğer karakter Selim Bey'den İslamiyet'in hoşgörüsü ve iyilik duyguları ile dolu bir din olduğunu dinledikten sonra günahkâr insanların sonsuz bir cehennem azabı yerine sadece işledikleri günahların cezalarını çekeceklerini ya da affolunabileceklerini duyunca rahatlar. Din, muhafazakâr düşüncede önemli bir yere sahiptir. Zira muhafazakârlara göre din, toplumu bir arada tutup, sıradan insanı bile iyi davranışa yönelttiği gibi bir toplumsal aidiyet bilinci sağlamaktadır. Her toplumun kendine özgü sembolleri vardır ve bunlar korunmalıdır.²⁴ Ancak bu koruma, *Vurun Kahpeye*²⁵ romanındaki Hoca Fettah Efendi'nin yansıttığı gibi bağnaz, gerici ve korkutucu bir dine yönelik değildir. Halide Edip'e göre din de, Türkiye toplumu için önemli bir birleştirici harçtır; sevgi ve hoşgörüyü öğütleyen aşkın; tasavvufi yönüyle korunmalıdır.

Sinekli Bakal'ın hemen ardından, 1939 yılında yayımlanan romanı *Tatarcık*'ta²⁶ da Halide Edip, modernleşen Türkiye'nin kadınına Lale karakteri üzerinde şekillendirir. Lale "süs düşkünü" olmayan ancak kamusal hayata katılmaktan da geri durmayan, geleneksel değerlerini koruyarak, kendi ayakları üzerinde, bir kadın olarak durabilen güçlü bir karakterdir. Halide Edip, Lale karakterine yaşadığı çevrede yöneltilen tepkilere de sıklıkla yer verir ancak Lale, dik ve ciddi duruşu ile tüm eleştirileri haksız çıkarmayı başarır. Lale ideal bir karakterdir. Lale'ye benzer bir tahlili, *Akile Hanım Sokağı* isimli romanında sokaktan geçen üç genç kız tasvirinde yapar: "...İşte, asker gibi yürüyerek geçen üç güzel kız! İkisinin saçları kesik, birinin saçı bir tarakla tepesinden tutturulmuş, ucu bir atkuyruğu gibi sırtında sallanıp duruyor; kollar ve bacaklar çıplak, ayaklarda dümdüz, terlik biçimli ayakkabılar. Üçü de birbirinden güzel fakat hiçbiri fingirdek değil, gayet ciddiler. Bazen konuşarak, bazen gözleri ufuklarda gelip geçerler. Kendilerine dönüp bakan erkeklerde uyandırdıkları ilgiden haberleri yoktur. Davranışları

²² Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, s.62-63

²³ Halide Edip Adıvar, *Handan*, 9.bs., İstanbul: Atlas Kitabevi, 1968

²⁴ Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum ve Siyaset*, 4.bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s.111

²⁵ Halide Edip Adıvar, *Vurun Kahpeye*, 4.bs., İstanbul: Can Yayınları, 2013

²⁶ Halide Edip Adıvar, *Tatarcık*, İstanbul: Can Yayınları, 2009

hiçbir erkeğe sulanmak cesaretini vermez. Yüzlerinde boyadan eser yoktur. Bunlar belki üniversite öğrencisi, belki de yeni aile kızlarıdır.”²⁷ Pasajdan da anlaşılacağı gibi Halide Edip'in temel vurgusu Batılılaşırken geleneksel özü yitirmemek üzerinedir.

Halide Edip, 1946 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilerek aynı yıl kitap olarak da yayımlanan²⁸ *Sonsuz Panayır* isimli eserinde, sanat üzerine geliştirdiği muhafazakâr yaklaşım dikkat çeker. *Sonsuz Panayır*'da özellikle sınıf farkı üzerinde durarak, kolay yollarla zenginleşen “görgüsüz” göstermelik üst tabaka insanların, sanatı da göstermelik bir biçimde algıladıklarını görürüz. Modern görünebilmek için klasik Türk müziği yerine Batı müziğini övenlerin, klasik Batı müziği hakkında en ufak bir fikirlerinin olmadığını belirtir. Benzer şekilde alaturkada ısrar edenlerin de bir kısmının sırf Batı müziğine muhalefet etmek için bu müziği dinlediklerini anlatır. Ancak romandaki Burhan karakterinin ağzından Halide Edip, her iki müziği de siyasi bir içerik katmadan anlamaya çalışmak gerektiğini belirtir. Ancak Halide Edip, Türk müziğinin de en az Batı müziği kadar zengin olduğunu unutmamak gerektiğini vurgularken yine Burhan'ın ağzından, İtrî'nin namelerinin, bir gün tüm dünyada çalınacağını belirtmeden edemez. Osmanlı-Türk müziğine ilişkin benzer tahlilleri *Sinekli Bakkal*'da da bulunan Halide Edip'in müzik gibi geniş kitlelere kolaylıkla yayılabilen ve etkisi güçlü olan kültürel bir ürünün Batılılaşma hareketleri içerisinde korunması gerektiğine yönelik bu tutumu, Türk muhafazakârlığında görülen, modernleşmenin kültürel yozlaşmayı önleme ya da aşırılıkları dizginlemeye yönelik tavırla ilişkilidir. Benzer biçimde *Yedigün*'de yazdığı yazılarında da geleneksel Türk sanatının korunması gerektiğine yönelik düşüncelerini sıklıkla dile getiren Halide Edip, bir yazısında geleneği *Leyla ile Mecnun* olan bir milletin sanatçılarının, o dönemde Şehir Tiyatrolarında oynanan *Romeo ve Juliet*'de nasıl rol aldıklarına anlam veremediğini dile getirir.²⁹ Zira Halide Edip'e göre sanatçılar içinde buldukları kültürü iyi tanımalıydılar. Bunun için de çocukken dinlenen ninniler, masallar kültürel kodlarımızı,

²⁷ Halide Edip Adıvar, *Akile Hanım Sokağı*, İstanbul:Ahmet Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık Ltd. Şti., 1958, s.12-13

²⁸ Enginün, *a.g.e.*, s.284

²⁹Halide Edip Adıvar, “*Romeo ve Jülyet Münasebetiyle*”, *Yedigün*, nu.345, 17 Birinci Teşrin [Ekim] 1939

zihnimize kazıyacağı gibi tarih kitaplarını, divan edebiyatını okumak kültürü anlayabilmek ve sindirebilmek için önemlidir.³⁰

Bir geç modernleşme sorunu olarak nitelendirilebilecek Batı'nın teknolojik üstünlüğünden yararlanıp, sahip olunan kültürel değerleri ve sembolleri korumak; modernleşirken "kendi" olarak kalmak ikilemi Türk muhafazakârlığının, Batılılaşmayı bir ideoloji olarak benimsemiş genç Cumhuriyetin karşısında meşruluğunu sağlayan önemli bir unsurdur. Halide Edip'in düşüncesinde de bu durum belirgin bir biçimde kendini gösterir. *Akşam* gazetesinde 1943 yılında yayımlanan yazısında Halide Edip; "Hiçbir millet öteki milletlere tam manasıyla örnek olamaz. Her millet kendi ruhi ve manevi kıymetlerinin gösterdiği yolda gelişir ve ilerler. Bununla beraber bazı kıymetler vardır ki bütün milletlerin müşterek malıdır. Yeter ki daimi ve geçici kıymetler arasındaki fark seçebilecek kadar olgun olsun, yeter ki bir taraftan değişen dünya ile beraber hayatın şekil ve ilim kısmında ileri safta yer almaya çalışırken bir taraftan da harslarında, ruhlarındaki kudret ve kıymet kaynaklarını muhafaza edebilsin."³¹diyerek, kültürel muhafazakarlığını açık bir ifadeyle ortaya koyar.

Son olarak Halide Edip'in Osmanlı'ya yönelik tutumundan bahsetmek, düşüncesindeki muhafazakâr tavrı algılayabilmek adına önem taşımaktadır. Halide Edip, ne Cumhuriyet modernleşmesinin yaptığı gibi Osmanlı'yı büsbütün yok sayar ne de şanlı bir Osmanlı geçmişi, asr-ı saadet özlemi dile getirir. Edip'in bu konudaki düşüncelerine somut bir biçimde rastlayabileceğimiz, 1930 yılında yayımlanan *Turkey Faces West*³² isimli çalışmasında Türklerin Batı ile ilişkisine tarihsel bir analiz getirir. Bunu yaparken temel argümanı Batı'nın Türkleri ve İslamiyet'i yanlış anladığıdır. Bu sebeple çalışmanın tarihsel bir savunu niteliğini taşıdığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Sadece İngilizce yayımlanan bu çalışmasının ardından Halide Edip, benzer argümanları daha kapsamlı dile getirdiği, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri* isimli çalışmasını da yılında yayımlar. Çalışmasının Osmanlı geçmişine ilişkin kısmında Halide Edip, saray zümresi ile tebaa arasında bir ayrıma gider. Halide Edip'e göre saray zümresinde kültürel bir özden kopuş ve yozlaşma söz

³⁰Halide Edip Adıvar, "Genç Yazıcılara Dair 2", *Yedigün*, nu.259, 22 Şubat 1938

³¹ Halide Edip Adıvar, "Bir İngiliz Profesörün Dedikleri", *Akşam*, nu. 8849, 10 Haziran 1943

³² Halide Edib, *Turkey Faces West: a Turkish View of Recent Changes and their Origin*, New Haven: Yale University Press. 1930

konusudur. Zira yönetici zümre, Bizans'la karşılaşmanın ardından, orada olan ve Türk kültürüne uygun olmayan bazı uygulamaları devlet bünyesine geçirmişlerdir.³³ Halide Edip için, "Doğulu" Türklerin Bizans'tan aldıkları bu uygulamalar, bir bakıma Batı ile karşılaşmanın ve Batılılaşmanın ilk örnekleridir. Ancak bu tarz bir Batılılaşma tam da Halide Edip'in karşı olduğu, kendi öz kültürümüze uygun olmayanın adaptasyonudur ki bu durum da kültürel yozlaşmanın temellerini atar. Halide Edip, harem, peçe, saray teşkilatı gibi Bizans'tan alınan uygulamaların Türk kültür ve değerlerinin zedelenmesine sebep olduğunu belirtir. Özellikle harem uygulaması, sadece kadınların sağlıklı var oluşlarını zedelemekle kalmamış, çocuklarının ve dolayısıyla tüm toplumun yozlaşmasına sebep olmuştur. Öyle ki harem uygulaması ile kadınlar artık erkeklerin malı olmuşlar ve toplumun yararından ziyade erkeklerin eğlence ve zevki için yaşar hale getirilmişlerdi.³⁴ Halide Edip için ahlak, terbiye ve dolayısıyla geleneğin aktarıcısı olan kadın, eski Türk toplumlarında olduğu gibi kamusal alana çıkmalıydı.³⁵ Esasen bu noktada Halide Edip'in verdiği tepkinin feminist bir eşitlik isteği ya da tepkiden çok otantik öze bir gönderme, geleneğin muhafazası için kadınlığa yüklediği anne ve eş olmak görevlerin aile kurumu içindeki önemi ile alakalı olduğunu belirtmek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Klasik muhafazakâr düşüncede aile önemli bir yere sahiptir, zira muhafazakârlık aileyi toplumun temel birimi olarak ele alır. Aile geleneğin ve ahlakın koruyucusudur. İnsanlara aidiyet duygusunu kazandıran aile, böylelikle toplumun atomize olmasını engeller.³⁶

Halide Edip, Osmanlı saray zümresi ile tebaa arasında yaptığı ayırımında, tebaaya "Türk" olarak kalabildikleri ve geleneksel özlerini muhafaza ettikleri için daha önemli bir konuma yerleştirir. Ancak kendisini bu grup içinde görmez. Zira Padişah II. Abdülhamid'in hazine sorumlusu olan babasından dolayı, Halide Edip de bir saray soyludur. Dolayısıyla bu durum Halide Edip'in bir taraftan geleneğin özü olarak saray dışındakileri, bilhassa köylüyü gösterirken, bir taraf da "bozulmuş" da olsa

³³ Halide Edip Adivar, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1956, s.32-33 (Kitabın dış kapağında baskısı 1956 yazılmış olmakla beraber basımı 1955'te yapılmıştır. Bakınız: Enginün, *a.g.e.*, s. 383)

³⁴ Adivar, *Türkiye'de Şark, Garp...*, s.47

³⁵ Adivar, *Türkiye'de Şark, Garp...*, s.171

³⁶Philippe Beneton, *Muhafazakârlık*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim, 2011, s.110; Güler, *a.g.m.*, s.127

kendisini “saray soylu” bir aydın olarak dışarıda tutması tavrındaki elitizmin açık bir göstergesidir. Muhafazakârlıkta toplumsal bir eşitlik değil bir hiyerarşi durumu söz konusudur. Zira salt bireysel eşitlik, toplumu çok küçük parçalara ayırır ve ortaya aidiyet duygusundan yoksun bir kalabalık çıkar. Bireycilik olamayacağı için toplumun farklı kast ve sınıflara bölünmüş olması da doğaldır. Muhafazakâr düşüncedeki eşitlik karşıtı söylemin de naif bir yansıması olarak da analiz edebileceğimiz Halide Edip’in tutumunda ise toplumun sınıflara ayrılmasının doğal karşılanması olduğu gibi olması gereken, idealin bu olduğu savunulmaz. Öyle ki Halide Edip, her zaman sınıfsal farklılıklardan ötürü alt sınıfların ezilmesini olumsuz karşılamış, *Sonsuz Panayır*, *Sinekli Bakkal* ya da *Handan* gibi romanlarında da bu durumu eleştiren analizlere yer vermiştir. Örneğin *Sonsuz Panayır*³⁷’de ipek çorap giymeyen kadınların ya da üzerinde paltosu olmayan erkeklerin sokakta hor görüldüğü “karı” ya da “herif” diye çağırıldıklarından bahseder. Kendi ailesinin böyle çağırılmasından utanan romanın baş karakteri Ayşe ise daha sonra karşılaştığı “zengin muhitteki” yaşam tarzını gördükten sonra dejenerasyon karşısında yıkılır ve kafasında kurduğu medeniyet fikrinin bu olmadığını anlar. Esasen Halide Edip’in karşı olduğu eşitsizlik değil, sıklıkla dile getirdiği üzere karşısında durduğu medenileşirken dejenere olma durumudur ve bu yozlaşma daha çok “medeniyet”e ulaşma kanalları daha kolay olan üst sınıfta görüldüğü için, onların karşısında ezilen alt sınıfı korur ancak bağınaz bir zihniyet de eğitim seviyesi daha düşük olan alt sınıflarda daha çok görülen bir durum olarak ele alındığı için, Halide Edip bunu da eleştirmekten geri durmaz. Görüleceği gibi Halide Edip, sınıf farklılığını savunmamakla birlikte bu durumu doğal bulur ve toplumsal sınıflara yönelik tavrı tamamen geleneksel değerleri kaybetmek ya da değişmesi gereken köhneleşmiş inançlara körü körüne bağlanmak üzerinden şekillenir.

Halide Edip’in 1950 seçimlerinde gerek İslami gerekse geleneksel anlamda muhafazakâr söylemleri baskın olan Demokrat Parti’den milletvekili seçilmesi, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki dava arkadaşlarından, Mustafa Kemal Atatürk’ün kurduğu ve o dönemde İsmet İnönü’nün başkanlığını yaptığı Cumhuriyet Halk Parti’si ve yönetimine gösterdiği karşı tutumu görmek açısından manalıdır. Daha önce de 1924 yılında kurulan

³⁷ Halide Edip Adivar, *Sonsuz Panayır*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1946

ve Şeyh Sait İsyanı ile kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında olan eşi Adnan Adıvar ile Demokrat Parti'nin kuruluşunu bir Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek düzenine karşı bir yenilik olarak karşılamışlardı. Ancak Demokrat Parti'nin Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarmasına, Atatürk'ü ilahlaştırma olarak görüp, karşı çıkan Halide Edip, Demokrat Parti içinde istenmeyen kişi ilan edilmiştir. Söz konusu kanun, Atatürk heykellerini "put" diyerek yıkmaya çalışan İslamcı kesime karşılık çıkarılmıştı. Halide Edip'in tavrının ise İslami bir tepkiden ziyade Mustafa Kemal'in, daha öncede belirttiğimiz "tek adamlığına" yönelmiş bir tepki olduğunu belirtmek gerekir. Zira Halide Edip, geleneksel değerlerin muhafazası konusunda ısrarcı olsa da bağnaz, gerici bir eğilime hiçbir zaman sahip olmamış, tersine modernleşmeyi savunmuş ve Batılılaşma, düşüncesindeki ana hatlardan birini oluşturmuştur. Fakat Halide Edip'in Batılılaşma vurgusu, Kurtuluş Savaşı zamanlarından kalma bir refleksle, Demokrat Parti içerisinde "Amerikan mandacılığı" olarak adlandırılmış ve Atatürk'ü Koruma Kanunu'na da tepkisi bununla birleşince, bir küskünlük yaşayan Halide Edip siyaseti bırakmıştır.

Halide Edip, 1954 yılında siyaseti bırakmasının ardından da 1964'teki ölümüne kadarki geçen süre içerisinde, beş kadar roman yazmış ve çeşitli dergi ve gazetelerde yazmaya devam etmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz *Akile Hanım Sokağı* gibi bu dönemde yazdığı eserlerin de, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Bloğu ile daha çok yakınlaşan Türkiye ve dolayısıyla sosyo-kültürel anlamda da Batı etkisine daha çok giren Türk toplumunun şekli Batıcı/ modern yönünü eleştiren ve buna karşılık otantik özü korumayı öğütleyen tavrını devam ettirmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Halide Edip'in bu tavrı Doğu- Batı ayrımını keskinleştirmek değil tersine ikisi arasında uzlaşmacı bir orta yol bulmak üzerine olmuştur.³⁸

SONUÇ

18. yüzyıldan itibaren kurtuluşu Batılılaşmakta gören Osmanlı İmparatorluğu, yönünü Batı'ya çevirmiştir. Batılılaşma başlangıçta sadece teknolojik bir devşirme programı gibi ele alınsa da, Batıya açılan kapıdan Batılı kültürel değerlerin girmesi de gecikmemiştir. Çöküşten kurtulmanın tek yolunu Batılı bir modernleşmede gören Türk entelektüelinden de

³⁸ Fatmağül Berktaş, *Politikamız Çağrısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2010, s.301

yeniliklere karşı bir tepki gelişmemiştir. Muhafazakâr Türk entelektüeli ortaya çıkışı ise geleneksel ve kültürel değerlere karşı bir “yenilikçi” “tehdit” algılandığı zamana rastlar. Dolayısıyla Türk muhafazakâr düşüncesinin de ortaya çıkışı modernleşme ile eş zamanlı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Osmanlı’da geleneksel değerlerle, Batılı kültürel ürünler yan yana var olabildiyse de Cumhuriyet’in ilanı ile beraber modernleşme yönünde yapılan ve eskiyi büsbütün yok eden keskin yenilikler muhafazakâr düşüncenin belirginleşmesini beraberinde getirmiştir.

Bir akademisyen, gazeteci, düşünür, siyasetçi, çevirmen ve edebiyatçı olan Halide Edip Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan tüm bu değişim sürecinin önemli dönüm noktalarına bizatihi tanıklık etmiştir. Halide Edip’in değişim, yenilik sürecine karşı tutumu ise kültür-medeniyet ayrımı üzerinden şekillenir. Aldığı Batı tipi eğitim ve içinde yetiştiği geleneksel Osmanlı ailesinin etkisi de bu ikiliğin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Halide Edip, bir taraftan teknolojik, bilimsel yönden modernleşmeyi savunurken, sosyo- kültürel olarak ise özün muhafaza edilmesi gerektiğini belirtir. Halide Edip’in Osmanlı’nın son döneminden genç Cumhuriyet’in başlangıç yıllarına kadar yazdığı romanlarda ve yaptığı diğer çalışmalarda da bu kültür- medeniyet ikiliği üzerinden Batılılaşma teması etkin olmuştur.

Halide Edip, Türk düşünce tarihinde muhafazakâr, Batıcı, liberal, Türkçü, İslamcı, feminist, mandacı gibi çeşitli sıfatlarla tanımlansa ya da çok çeşitli düşünce akımının içinde gösterilse de bunlardan herhangi birinin içine tam olarak oturtulmuş bir isim değildir. Ancak geleneksel biçimde bağlamaktan vazgeçmediği eşarbyyla Sonuç olarak, “modernleşen” Türkiye’nin en “görünür” kadınlarından biri olan tedrici ve milli kültür içinde özümsemiş Batılılaşma yönündeki değişimi savunan, Halide Edip’i, yukarıda saydığımız tüm ideolojik sıfatlarının yanında modernleşmeci bir muhafazakâr olarak nitelendirmek yanlış bir tespit olmayacaktır. ∇

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip : Mor Salkımlı Ev, 7.bs., İstanbul: Atlas Kitabevi

ADIVAR, Halide Edip: *Handan*, 9.bs., İstanbul: Atlas Kitabevi, 1968

ADIVAR, Halide Edip: “Bir İngiliz Profesörün Dedikleri”, *Akşam*, nu. 8849, 10 Haziran 1943

ADIVAR, Halide Edip: “Genç Yazıcılara Dair 2”, *Yedigün*, nu.259, 22 Şubat 1938

ADIVAR, Halide Edip: “Romeo ve Jülyet Münasebetiyle”, *Yedigün*, nu.345, 17 Birinci Teşrin [Ekim] 1939

- ADIVAR, Halide Edip: *Akile Hanım Sokağı*, İstanbul:Ahmet Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık Ltd. Şti., 1958
- ADIVAR, Halide Edip: *Ateşten Gömlek*, 25.bs., İstanbul: Can Yayınları, 2013
- ADIVAR, Halide Edip: *Meo'ud Hüküm*, 2. bs. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1968
- ADIVAR, Halide Edip: *Sinekli Bakkal*, 13.bs, İstanbul: Can Yayınları, 2013
- ADIVAR, Halide Edip: *Sonsuz Panayır*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1946
- ADIVAR, Halide Edip: *Tatarcık*, İstanbul: Can Yayınları, 2009
- ADIVAR, Halide Edip: *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1956
- ADIVAR, Halide Edip: *Vurun Kahpeye*, 4.bs., İstanbul: Can Yayınları, 2013
- ADIVAR, Halide Edip: *Yeni Turan*, 5.bs, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1967
- BENETON, Philippe: *Muhafazakârlık*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim, 2011
- BERKTAY, Fatmagül: *Politikanın Çağrısı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2010
- BORA, Tanıl: *Türk Sağının Üç Hali, Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, 7. bs., İstanbul: Birikim Yayınları, 2012
- ÇALIŞLAR, İpek: *Halide Edip: Biyografisine Sığmayan Kadın*, 2.bs, İstanbul: Everest Yayınları, 2011
- ÇETİNSAYA, Gökhan: *"Halide Edip Adıvar", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, 4.bs., , Cilt 3, ed.Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007
- DURAKBAŞA, Ayşe: *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 5. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012
- ENGİNÜN, İnci: *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007
- GÖKA, Erol; GÖRAL, Sevinç F.; GÜNEY, Çetin: *"Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihini"*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, 3.bs., Cilt 5, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007
- GÖLE, Nilüfer: *"Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine"*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik*, 4. bs., Cilt 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, Aralık 2007
- GÜLER, Zeynep: *"Muhafazakârlık"*, *19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, ed. H. Birsen Örs, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2007
- ADIVAR, Halide Edib, *"Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder"*, *Tanin*, nu.23, 24 Temmuz 1324 [6 Ağustos 1908]
- Halide Edib, *Seviye Talip*, 2.bs., İstanbul: Orhaniye Matbaası,1342 [1924]
- Halide Edib: *Turkey Faces West: a Turkish View of Recent Changes and their Origin*, New Haven: Yale University Press. 1930

- HAYBER, Abdülkadir: *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, Ankara: Kurgan Yayınları, 2011
- KARPAT, Kemal H: *"Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet- Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler"*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 8. bs., Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi: *"Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri"*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık*, 3.bs., Cilt 5, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006
- ÖZİPEK, Bekir Berat: *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum ve Siyaset*, 4.bs, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011
- ÜLKEN, Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 9. bs., Ülken Yayınları, İstanbul, 2010
- YILDIRMAZ, Sinan: *"Muhafazakârlık, Türk Muhafazakarlığı ve Peyami Safa Üzerine"*, *Journal of Historical Studies*, S.1, 2003

